

حقوق تحقیقات جنایی

(مطالعه تطبیقی)

دکتر ولی الله انصاری

تهران

۱۳۹۵

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار
۱۳	فصل اول: پلیس و قانون
۱۳	مبحث اول: قانون در ارتباط با کار پلیس
۲۰	مبحث دوم: شناخت پلیس و تحقیقات پلیس
۲۰	بند اول: تعاریف، مفاهیم و تقسیمات پلیس
۲۵	بند دوم: تقسیمات مختلف پلیس
۲۸	بند سوم: تاریخچه تحولات پلیس
۷۴	بند چهارم: جای پلیس در رابطه با علوم
۸۰	بند پنجم: وظایف پلیس و جایگاه قانونی و عملی نیروی انتظامی در جمهوری اسلامی ایران
۸۳	بند ششم: وظایف پلیس
۸۵	بند هفتم: مرزهای وظایف قضایی پلیس و دادگستری
۸۷	بند هشتم: قلمرو مطالعه حقوق تحقیقات جنایی
۸۹	فصل دوم: وسایل اطلاعاتی پلیس
۹۱	مبحث اول: شکایات
۹۱	بند اول: مبانی حقوقی شکایت
۹۵	بند دوم: شکل و محتوای شکایت
۱۰۱	مبحث دوم: اطلاعات
۱۰۲	بند اول: چه کسانی مکلف به اعلام هستند؟
۱۱۰	بند دوم: شکل و محتوای اطلاعات
۱۱۴	بند سوم: مقامات پذیرنده اطلاعات و اقدامات آنها
۱۲۱	بند چهارم: اعتبار و ارزش قضایی اطلاعات

صفحه	عنوان
۱۲۹	مبحث سوم: سایر وسایل اطلاعاتی
۱۲۹	بند اول: انواع وسایل اطلاعاتی در قانون
۱۳۰	بند دوم: شرایط اعمال مواد ۲۱ و ۲۲ ق. آ. د. ک. ایران
۱۳۱	بند سوم: ارزش اطلاعات مذکور در دو بند قبل
۱۳۲	فصل سوم: معاینات محلی
۱۳۵	مبحث اول: شرایط قانونی برای عزیمت به معاینات محلی
۱۳۶	بند اول: شرایط قانونی معاینات محلی در مورد جرایم مشهود
۱۴۰	بند دوم: شرایط قانونی معاینات محلی در مورد مرگهای مشکوک
۱۴۵	بند سوم: شرایط قانونی معاینات محلی در مورد تحقیقات ابتدایی
۱۴۸	بند چهارم: شرایط قانونی معاینات محلی در مورد نیابتهای قضایی
۱۵۱	بند پنجم: شرایط قانونی معاینات محلی در مورد نمایندگیهای مقامات اداری
۱۵۵	بند ششم: شرایط قانونی و مقتضیات معاینه محلی در موارد خاص
۱۵۶	مبحث دوم: زمان و مکان معاینات محلی
۱۵۶	بند اول: معاینات محلها و اماکن عمومی و زمان آنها
۱۵۹	بند دوم: معاینات اماکن خصوصی و زمان آنها
۱۶۱	بند سوم: معاینات اماکن خصوصی تحت شرایط خاص
۱۷۰	مبحث سوم: چه مقاماتی معاینات محلی را انجام می دهند؟
۱۷۲	مبحث چهارم: چه اقداماتی باید در معاینات محلی انجام شود؟
۱۷۳	بند اول: اقدامات پلیس قضایی قبل از معاینات محلی
۱۷۷	بند دوم: اقدامات پلیس قضایی در صحنه جرم
۲۱۰	بند سوم: صلاحیتهای اعضای پلیس قضایی در معاینات محلی
۲۱۴	فصل چهارم: استماع گواهی
۲۱۶	مبحث اول: استماع در مورد جرایم مشهود
۲۱۷	بند اول: از چه کسانی استماع به عمل می آید؟
۲۲۱	بند دوم: چه کسانی استماع را به عمل می آورند؟
۲۲۲	بند سوم: چگونه استماع انجام می شود؟
۲۲۹	بند چهارم: تکالیف شاهد و مطلع

صفحه	عنوان
۲۳۷	مبحث دوم: استماع شهادت و اطلاعات در مرحله نیابت قضایی
۲۳۸	بند اول: اطلاعات چه کسانی اخذ می شود؟
۲۴۱	بند دوم: چه کسانی اطلاعات و شهادت را استماع می کنند؟
۲۴۲	بند سوم: آیین استماع شهادت در مرحله نیابت قضایی
۲۵۷	بند چهارم: تکلیف شاهد در مرحله نیابت قضایی
۲۶۰	مبحث سوم: استماع در مرحله تحقیقات ابتدایی یا نیمه رسمی
۲۶۱	بند اول: اطلاعات چه کسانی استماع می شود؟
۲۶۳	بند دوم: استماع کنندگان اطلاعات و شهادت در حالت تحقیق ابتدایی
۲۶۶	بند سوم: آیین استماع شهادت در مرحله تحقیقات ابتدایی
۲۷۴	مبحث چهارم: استماع در حقوق انگلوساکسون
۲۷۴	بند اول: آشنایی با نهادهای اصلی حقوق انگلستان و امریکا
۲۸۰	بند دوم: استماع در سیستمهای قضایی انگلستان و امریکا
فصل پنجم: بازرسیها	
۲۸۳	مبحث اول: مفهوم و مبنای حق بازرسی
۲۸۵	بند اول: مبنای حق بازرسی
۲۸۷	بند دوم: موارد قانونی حق بازرسی
۳۰۷	مبحث دوم: مقامات بازرسی کننده و تشریفات بازرسی
۳۰۷	بند اول: مقاماتی که عهده دار انجام بازرسی منازل هستند
۳۱۰	بند دوم: شرایط و تشریفات بازرسی منازل
۳۲۲	مبحث سوم: سایر بازرسیها
۳۲۳	بند اول: بازرسیهای بدنی
۳۳۵	بند دوم: بازرسی وسایل نقلیه
۳۳۸	بند سوم: بازرسی عناصر مادی و معنوی انسانی
فصل ششم: ضبط و توقیف	
۳۵۴	مبحث اول: مبنای حقوقی و قواعد شکلی ضبط و توقیف
۳۵۵	بند اول: مبنای حقوقی ضبط و توقیف
۳۵۸	بند دوم: قواعد شکلی ضبط و توقیف
۳۶۴	مبحث دوم: استرداد اشیاء ضبط شده و ضمانت اجرای تخلف از قواعد شکلی

صفحه	عنوان
۳۶۴	بند اول: استرداد اشیاء ضبط شده
۳۶۷	بند دوم: ضمانت اجرای تخلف از مقررات و شرایط ضبط و توقیف
۳۶۹	مبحث سوم: ضبط و توقیف در حالت تحقیق ابتدایی
۳۶۹	بند اول: مقررات مشترک میان سیستمها
۳۷۰	بند دوم: مقررات استثنایی راجع به ضبط و توقیف
فصل هفتم: دستگیریه‌ها	
۳۷۲	مبحث اول: دستگیری در سیستمهای قاره‌ای
۳۷۷	بند اول: اصول و شرایط دستگیری در حقوق ایران
۳۷۷	بند دوم: اصول و شرایط دستگیری در سیستم فرانسوی
۳۸۵	بند سوم: اصول دستگیری در سیستم افریقایی
۳۹۰	مبحث دوم: دستگیری در سیستمهای انگلوا امریکن و ژاپن
۳۹۳	بند اول: اصول و شرایط دستگیری در حقوق انگلستان
۳۹۳	بند دوم: اصول و شرایط دستگیری در حقوق امریکا
۳۹۶	بند سوم: اصول و شرایط دستگیری در سیستم ژاپنی و قرابت آن با سیستم امریکایی
۴۰۱	مبحث سوم: مقایسه سیستمهای حقوقی دستگیری
۴۰۳	بند اول: مقایسه سیستمهای دستگیری به‌طور کلی
۴۰۳	بند دوم: مقایسه سیستمهای دستگیری در رابطه با حقوق بشر
فصل هشتم: بازجوییها	
۴۱۰	مبحث اول: مبانی حقوقی بازجویی در حالات مختلف تحقیقاتی
۴۱۳	بند اول: مبانی بازجویی در مرحله تحقیق ابتدایی پلیسی و جرم مشهود
۴۱۳	بند دوم: مبانی بازجویی در مرحله تحقیقات مقدماتی
۴۲۳	مبحث دوم: آیین بازجویی از متهم و اصول حاکم بر اقرار
۴۴۰	بند اول: آیین بازجویی از متهم در سیستم قاره‌ای
۴۴۰	بند دوم: آیین بازجویی از متهم در سیستمهای امریکایی و ژاپنی
۴۴۳	بند سوم: اصول حاکم بر بازجویی و اقرار از نظر حقوق تطبیقی
۴۴۴	مبحث سوم: حق بازجویی و علوم مادی و طبیعی (بازجویی نوین علمی)
۴۴۸	بند اول: ماهیت روشهای علمی مربوط به بازجویی
۴۵۰	بند دوم: قلمرو حقوقی آزمایشات علمی در بازجویی

صفحه	عنوان
۴۵۸	فصل نهم: بازداشت پلیسی
۴۶۰	مبحث اول: مبانی و مجوز بازداشت پلیسی و حقوق تطبیقی
۴۶۰	بند اول: مبانی و مجوز بازداشت پلیسی در سیستمها
۴۶۷	بند دوم: مبانی و مجوز بازداشت پلیسی از نظر حقوق تطبیقی
۴۶۸	مبحث دوم: قلمرو اجرایی بازداشت پلیسی
۴۶۸	بند اول: قلمرو اجرایی بازداشت پلیسی در سیستمها
۴۷۴	بند دوم: قلمرو اجرایی بازداشت پلیسی از نظر حقوق تطبیقی
۴۷۶	مبحث سوم: کیفیت اجرا و مدت بازداشت پلیسی
۴۷۶	بند اول: مقامات صلاحیت دار برای اجرای بازداشت پلیسی
۴۷۸	بند دوم: اشخاص موضوع بازداشت پلیسی
۴۸۲	بند سوم: مدت بازداشت پلیسی و آغاز و انجام آن
۴۹۰	مبحث چهارم: تضمینات بازداشت پلیسی و نظارت بر آن
۴۹۰	بند اول: اقدامات حمایتی به سود اشخاص بازداشت شده
۴۹۶	بند دوم: ضمانت اجرای تخلف از مقررات بازداشت پلیسی
۴۹۸	قوانین و آیین نامه ها
۵۰۱	منابع و مأخذ
۵۱۱	فهرست موضوعی

پیشگفتار

کتابی که پیش روی شماست حقوق تحقیقات جنایی نام دارد. مراد ما از انتخاب این عنوان این بود که به طور نظام‌گرا بخشی از علوم جزایی یعنی «جرم‌یابی» را مطالعه کنیم. اگر بنا شود علوم جنایی را در یک تقسیم‌بندی کلی و زیر دو عنوان «جرم‌شناسی» و «جرم‌یابی» مطالعه کنیم در این صورت مطالعه وقوع جرایم در قلمرو جرم‌شناسی و بررسی چگونگی وقوع جرایم و ترتیب کشف و اثبات آن در قلمرو مطالعه جرم‌یابی (در مفهوم عام) قرار خواهد گرفت.

مرحوم دکتر مهدی کی‌نیا جرم‌شناسی و علوم جنایی را به وسعت تمام تحقیق کرده، چهار جلد کتاب پرارزش تألیف کرده بودند که سالهای متمادی است این کتابها مورد استفاده جامعه فرهنگی کشور می‌باشد. ما نیز از گذشته نسبتاً دور و به طور مشخص از سال ۱۳۴۸ بر آن شدیم که به موازات تألیفات مزبور موضوع مجموعه «جرم‌یابی» را موضوع تألیف خود قرار دهیم.

از لحاظ نظری مقصود ما از جرم‌یابی مجموعه‌ای از دانستیهای قابل اعتماد است که عنوان واحدی به نام «جرم‌یابی» را به وجود می‌آورند. به سخن دیگر، مطالعه مجموعه‌ای یگانه از دانشهای مربوط به موضوع «جرم‌یابی» در برنامه بررسی نگارنده قرار گرفته است. از دیدگاه مؤلف تحقیقات جنایی به عنوان بخشی از عنوان «جرم‌یابی» در نظر گرفته شده است. تحقیقات جنایی ترجمه «Criminal Investigation» انگلیسی است که قلمرو نسبتاً وسیع‌تری از «Enquête de police» فرانسه دارد؛ زیرا در نظام فرانسوی مقامی به نام بازپرس وجود دارد که مسئول قضایی امر تحقیقات کیفری در دادسراست و مأموران پلیس قضایی برای اثبات جرم و دفاع از اقدامات خود وظیفه‌ای برای شرکت در دادگاه ندارند اما در نظام انگلوساکسون سمت بازپرس وجود ندارد و مأموران موسوم به مأموران تحقیقات

علیه امنیت کشور گرفته تا جرایم علیه بهداشت و از جرایم علیه کارکنان و مأموران پلیس گرفته تا جرایمی که مأموران دولتی حین یا به مناسبت انجام وظیفه مرتکب می‌شوند.

خلاصه در یک کلام ما فرض کرده‌ایم که مأموران تحقیقات جنایی نه تنها مفاهیم اساسی و بنیادی جرم‌شناسی، جرم‌یابی، زندانبانی و حقوق جزایی عمومی و اختصاصی را فراگرفته‌اند، بلکه با احکام و قواعد آیین دادرسی کیفری و حدود وظایف و تکالیف خود به نحوی که در قوانین و مقررات مملکتی آمده آشنایی کامل دارند و حتی در جریان تحولات و اشکال نوین بزهکاری در سطح ملی و بین‌المللی، جرایم جنگی، جرایم علیه بشریت، جرایم علیه صلح، مواد مخدر، اشکال جدید خشونت، معامله زنان و کودکان، جرایم ارتكابی در سطح چند کشور به خصوص سرقتها، کلاهبرداریها و تقلبات بین‌المللی، جرایم علیه محیط زیست، تروریسم بین‌المللی، جرایم رایانه‌ای و ... قرار دارند.

کتاب *حقوق تحقیقات جنایی دارای چند ویژگی است*: نخستین ویژگی آن طبع حقوقی آن است چرا که در آن از ابعاد غیر حقوقی جرم و جنایت بحثی به میان نیامده، مگر بر حسب ضرورت توضیح یک مطلب حقوقی و ویژگی دوم آن جنبه شکلی آن است یعنی حقوق جزای ماهوی در کتاب مورد مطالعه ما قرار نگرفته است. ویژگی سوم آن تطبیقی بودن کتاب است؛ به طوری که نه تنها قوانین، مقررات، رویه قضایی و دکترین حقوقی کشور خودمان در آن به بحث گذاشته شده، همین طریقه در مورد سایر کشورها اعمال شده و جزء به جزء مورد مقایسه و تطبیق قرار گرفته است. مثلاً در مبحث مربوط به بازرسی شبانه منزل برای کشف جرم، توضیح داده‌ایم که «شب» به چه زمانی اطلاق می‌شود هر چند که به ظاهر شناخت «شب» و تشخیص آن از «روز» آسان به نظر می‌آید؛ یا در مبحث بازرسیها شرح داده‌ایم که بین احکام بازرسی بدنی، بازرسی خانه و اماکن دیگر و بازرسی بدنی به قصد کشف جنایت و به قصد جلوگیری از جرم چه تفاوت‌هایی وجود دارد.

در مورد تحقیقی و تطبیقی بودن این کتاب گفتنی است که اساساً می‌توان برای این کتاب عنوان‌هایی چون «حقوق تطبیقی تحقیقات جنایی» یا «حقوق تحقیقات جنایی از لحاظ تطبیقی» یا «آیین رسیدگی کیفری پلیسی از لحاظ تطبیقی» را انتخاب کرد. ویژگی چهارم کتاب مشروح بودن آن است چرا که ما تا جایی که رسم جامعیت و مانعیت اقتضا

می کرده، مطالب را به نحو مشروح بیان کرده‌ایم و کتاب از نوع تألیفات موجز نبوده، تلاش کرده‌ایم که به طور جامع و مشروح به مسائل و موضوعاتی که پلیس تحقیق کننده با آن روبه‌روست پاسخهای حقوقی ارائه دهیم.

ویژگی پنجم کتاب حقوق تحقیقات جنایی توجه به تأثیرات شگرفی است که فناوری و علم و فن مدرن بر رشته حقوق گذاشته‌اند و در کتاب، اینکه مثلاً تلفن، رایانه، دستگاههای شنود و استراق سمع، دروغ‌سنج و دیگر وسایل ابزار فنی چگونه می‌توانند در تحقیقات جنایی به کار گرفته شوند تا حقوق اساسی شاکی، شاهد و مطلع، به‌خصوص مظنون و متهم در معرض خطا و خطر قرار نگیرد، اینکه تا چه حد می‌توان روشهای علمی کشف جرم مانند حدود استفاده از روان‌شناسی، روانکاوی و زیست‌شناسی را برای پی بردن به مکونات درونی (هیپنوتیزم، دروغ‌سنج و ...) و نمونه‌برداری مو، خون، محتویات معده، و آزمایشات بدنی به کار برد و یا اصول حاکم بر کاربرد روشها و ابزار و وسایل مزبور کدامها هستند؛ تا حدی که دانستن آنها برای مأموران لازم است توضیح داده شده است.

ویژگی ششم کتاب حقوق تحقیقات جنایی معرفی مفاهیم «پلیس» در کشورهای مختلف به صورت تطبیقی و تاریخی است. این مطالعه با تحولات تاریخی و در انطباق با مفهوم «قانون» همراه شده است. خوانندگان گرامی با خواندن دقیق و همراه با حوصله این کتاب می‌توانند به ویژگیهای دیگر تألیف پی ببرند. ویژگیهای مزبور برای قضات، وکلای دادگستری، مأموران پلیس، شهود، مطلعان و دیگر بازیگران جنایی امکان می‌دهد که حقوق و قانون را راهنمای رفتار خود قرار دهند، به شعار و عمل «حکومت قانون» کمک کنند، بر خوردهای شخصی و غیرحقوقی را به حداقل رسانده، بر شمار جرایم تحت رسیدگی نیفزایند و مانع ارتکاب جرایم دیگری مانند ضرب و شتم، شکنجه، تباخی، اخفای دلیل، توهین، افترا، مقابله به مثل جنایی، تهدید و تطمیع شوند. به این ترتیب و در سایه حکومت قانون، نه مأموران قدرت خود را مافوق قانون یا خارج از قانون تلقی می‌کنند و نه متهمان و مظنونان، مأموران رسیدگی کننده را در معرض شکایت و پرونده‌سازی قرار می‌دهند.

کتاب حقوق تحقیقات جنایی مصداق بارز قانون‌گرایی، حکومت قاعده، ضابطه و قانون بر رفتار دو گروه حافظان قانون و قانون‌شکنان (بزهکاران) است و جزئی‌ترین بعد

ارتباط چهره به چهره و سینه به سینه پلیس و مجرم در کوچه و خیابان، بیابان، خانه، داخل وسیله نقلیه زمینی، دریایی، و هوایی را مورد بررسی قرار داده است. در تهیه این کتاب ما ابتدا قوانین کشورهای مختلف و کشور خودمان را در خصوص تحقیقات مقدماتی و کشف جرایم به دقت مطالعه کرده، سپس حاصل جمع این مطالعه را موضوع تحقیقات جنایی قرار داده‌ایم و این موضوع را به اجزائی چند تقسیم نموده، هر یک را موضوع یک فصل قرار داده‌ایم.

حقوق حاکم بر تحقیقات جنایی در جستجوی آن است که به پرسشهای زیر پاسخ

دهد:

- میزان قدرت دولت و مأموران او در مقابله با جرم چه اندازه و تا کجاست؟

بدیهی است که شناخت این میزان کار آسانی نیست. این قانون گذار است که بر اساس موازین علمی، عقلی، شرعی، انسانی، فلسفه کشورداری و مقتضیات تاریخی، جغرافیایی و فرهنگی سیاست جنایی خود را تنظیم کند و بگوید که چه اعمالی باید جرم شناخته شود و چه مجازاتی برای مرتکبان تعیین شود. آیین رسیدگی کیفری نیز حدود قدرت مأموران را مشخص می‌کند.

یکی از مبانی سیاست کیفری، جمع حقوق دولت و فرد یعنی دولت به عنوان حافظ حقوق جامعه و فرد به عنوان عضو اصیل و صاحب شخصیت و کرامت است که حفظ همین حقوق نیز جزء وظایف اساسی دولت و حکومت شمرده می‌شود.

مبنای دیگر سیاست کیفری شکلی ناظر به تقسیم اختیار رسیدگی کیفری بین مقامهای قضایی و اداری است که مراجع قضایی شامل مراجع صادرکننده احکام قضایی در مراحل مختلف، مراجع تعقیب‌کننده شامل دادستان یا مقام صالح دیگر و مراجع تحقیق‌کننده شامل بازپرس یا مقامهای صالح دیگر می‌باشند. مراجع اداری نیز شامل سازمان و مأموران پلیس هستند و مأموران پلیس نیز بنا به درجه تحصیل و معلومات و تخصص و تجربه، به مأموران ساده و رؤسای آنان و نیز مأموران کارشناس و مجهز به دانش این رشته تقسیم می‌شود. مراد از پلیس در نظام فعلی کشورمان پاسبانان، درجه‌داران، افسران و کلانتران پلیس هستند که در واحدهای جغرافیایی مشخصی تحت عنوان کلانتری، منطقه

انتظامی، پاسگاه و ... انجام وظیفه می کنند و وظیفه اصلی آنها بیشتر جلوگیری از وقوع جرایم است تا کشف آنها. دسته دیگری از مأموران اداری پلیس که قانون به آنها اختیار دخالت در تحقیقات جنایی و کشف جرایم را اعطا کرده است، مأمورانی هستند که تعلیمات این رشته را فرا گرفته، به طور تخصصی جرایم غیر مشهود را کشف می کنند و پرده از رازهای جنایی پنهان، زیرزمینی و خطرناک برمی دارند. این قبیل مأموران، هم در حوزه های اداری پلیسی (کلانتری انتظامی) انجام وظیفه می کنند و هم در ادارات و واحدهایی به نام آگاهی یا کار آگاهی.

اداره آگاهی نیز وظایف تحقیقات جنایی را برحسب انواع جرایم و به صورت تخصصی سازمان داده است چنان که یک شعبه آن به امور قتل و ضرب و جرح رسیدگی می کند و شعبه دیگر به امور تقلبات، کلاهبرداری و جعل. شعبه ای به سرقت دوچرخه و موتورسیکلت و شعبه ای نیز به سرقت اتومبیل رسیدگی می کند. بالاخره شعبه های گوناگونی برای جرایم معین صلاحیت رسیدگی یافته اند مثلاً شعبه رسیدگی به امور منافی عفت، شعبه رسیدگی به سرقت شبانه، سرقت روزانه، شعبه رسیدگی به جیب بریها، کیف قاپیها و شعبه ای برای رسیدگی به امور حریق و ...

به این ترتیب ملاحظه می شود که اختیارات پلیس برحسب عوامل جغرافیایی، نوع جرایم و تخصص مأموران سازماندهی شده است.

به سازماندهی مزبور دستگاههایی که تحقیقات جنایی در زمینه جرایم علیه امنیت سیاسی کشور را مرتکب می شوند افزوده می شود (مقصود وزارت اطلاعات، سازمانهای حفاظت اطلاعات و مشابه آنهاست).

خلاصه برای شناخت قدرت و اختیار هر سازمان و هر مأمور پلیس در این کتاب توضیحاتی داده شده است. مثلاً سربازان وظیفه مأمور خدمت در دستگاه نیروی انتظامی فعلی کشورمان را نمی توان از اعضای ضابطان دادگستری مذکور در مواد ۱۹ و بعد قانون آیین دادرسی کیفری به شمار آورد یا اعضای بسیج با حضور مأموران انتظامی و ضابطان دادگستری مستقلاً عنوان ضابط دادگستری را ندارند.

ملاک حقوقی دیگری که مورد بحث ما قرار گرفته بررسی حدود اختیارات و

اقدامات مأمور برحسب و به اعتبار وضعیت طرف است. چه، ممکن است شخصی در معرض ظن پلیس به ارتکاب جرمی قرار گیرد که طرز برخورد مأمور با چنین شخصی از لحاظ حقوقی متفاوت از شخصی است که در معرض اتهام قرار می‌گیرد لذا بین حالت «ظن» و «اتهام» تفاوت وجود دارد.

ما به سؤالاتی از قبیل آنکه آیا می‌توان مظنون به ارتکاب جرم را مورد بازرسی بدنی، بازرسی منزل، بازداشت، دستگیری و بازجویی قرار داد و اشیاء و لوازم او را به ظن دخالت در جرمی ضبط کرد یا خیر پاسخ داده‌ایم.

در مورد اتهام نیز به ضوابط اتهام و دلایل و قراین راجع به توجه اتهام جواب داده‌ایم و به پرسشهایی در مورد اینکه آیا پلیس می‌تواند بدون اجازه مقام قضایی صلاحیت‌دار اشخاص موضوع اتهام را به منظور بازجویی یا مصاحبه جهت کشف جرم، متوقف، دستگیر یا زندانی کند؟ آیا پلیس می‌تواند به هنگامی که متهم در اختیار اوست، مانع ملاقات او با دیگران و کسان خویش شود، آیا متهم در این شرایط حق دسترسی به خانواده و کسان و وکیل را دارد یا نه؟ آیا مأمور تحقیق مکلف است حقوق قانونی متهم را مثلاً در مورد حق دسترسی به وکیل حقوقی به او گوشزد و یا کتباً ابلاغ کند یا نه، هم جواب گفته‌ایم.

موضوعات مهم در مورد توجه اتهام و توسل مأموران تحقیق به جمع‌آوری دلایل جرم عبارت‌اند از اینکه آیا توسل به آزمایشهای آزمایشگاهی برای تحصیل اقرار از متهم جایز است یا خیر؟ در صورت جایز بودن حدود آن چیست؟ آیا اخذ اقرار با تهدید یا تحییب یا تطمیع یا جبر و فشار جسمانی، روانی یا شکنجه جایز است یا خیر، آیا دلیل حاصل از اقرار نادرست صحیح و معتبر است یا خیر؟

آیا استراق مکالمات تلفنی و مذاکرات متهم با دیگران قانوناً جایز است؟ آیا ضبط صدای اشخاص در صورت جواز قانونی به عنوان دلیل قابل قبول است یا خیر؟ خلاصه آنکه کاربرد وسایل علمی برای گرفتن اقرار یا پی بردن به مکنونات قلبی او تا چه اندازه ممنوع و تا چه اندازه مجاز است؟

آیا بازجویی با روش تله‌گذاری و اغوا و شیوه‌های حيله‌گرانه و غیر اخلاقی صحیح است؟ آیا تحقیقات در مرحله اتهامی سرّی است یا آزاد؟ آیا متهم یا کسان یا وکلای او می‌توانند در حالتی که تحقیق در جریان است پرونده مربوط را مطالعه کنند.

اقدامات سالب آزادی متهمان و مظنونان تا چه اندازه جایز و تا چه اندازه غیر مجاز است و آیا می‌توان متهم و مظنون را بازداشت کرد؟ اگر می‌توان تا چه مدتی؟ آیا دستور دستگیری قضایی برای بازداشت افراد مظنون و متهم لازم است؟ در چه مواردی و در چه شرایطی؟

آیا پلیس می‌تواند در صورت توجه اتهام از متهم کفیل، ضامن بگیرد؟
در خصوص بازجویی و مصاحبه آیا می‌توان بدون توجه اتهام از شخص بازجویی کرد؟

بازجویی باید قبل از اعلام اتهام باشد یا ضمن آن یا پس از اتهام؟
آیا بازجویی باید در محل و مکان وقوع جرم صورت گیرد یا در مرکز پلیس؟
آیا دعوت، احضار، دستگیری و جلب متهم یا مظنون یا افراد عادی تابع حکم حقوقی واحدی است؟

از جمله حقوق دیگر حاکم بر روابط پلیس و متهم، تفاوت میزان اختیارات پلیس در مورد جرایم مشهود و غیر مشهود است. هر چند موارد جرم مشهود در ماده ۲۳ قانون آیین دادرسی کیفری ما مشخص شده با این حال مشکلات زیادی در تشخیص نوع آنها وجود دارد و ما توضیح داده‌ایم که اختیارات ضابطان دادگستری در جرایم مشهود نوعی اختیار و نمایندگی قانونی است؛ در صورتی که، در جرایم غیر مشهود اختیارات مزبور جنبه نیابت دارد و چون قلمرو اختیارات مزبور بر حسب مشهود و غیر مشهود بودن جرم معین می‌شود، چنان که مثلاً در جرم مشهود مأموران صلاحیت دار پلیس حق دستگیری و بازجویی از متهمان را دارند، در حالت غیر مشهود، چنین اختیاری برای پلیس وجود ندارد.

در خصوص بازرسی منزل و بازرسی وسیله نقلیه نیز سؤالات مطروحه فراوان است. در قوانین فعلی ما که ناظر به امر تحقیقات است، یعنی مواد ۱۹ تا ۲۵ و مواد دیگر قانون آیین دادرسی کیفری و قانون تشکیل نیروی انتظامی، موارد خلأ و سکوت فراوان است یا از شفافیت لازم برخوردار نیست در حالی که حساس‌ترین بخش رسیدگی کیفری را همین مراحل اولیه رسیدگی و آغاز مداخله پلیس تشکیل می‌دهد و مرز قدرت دولت و حقوق افراد همین جاست. بازرسی، دستگیری، بازجویی و بازداشت از مفاهیم بسیار حساسی هستند که نیازمند نظارت قضایی از طریق قانون هستند.

قانونمند شدن وظایف مأموران انتظامی در برخورد با اشخاص اعم از مظنون، متهم، شاهد و مطلع از اهم موضوعات و مسائل اساسی جامعه است و ما با مطالعه تطبیقی خود در این کتاب به موارد خلأ قوانین موجود اشاره کرده‌ایم.

هم اکنون در اذهان افراد جامعه ما سؤالاتی درباره رابطه پلیس و مردم وجود دارد: آیا سربازان وظیفه مأمور خدمت در نیروی انتظامی از ضابطان دادگستری محسوب می‌شوند یا خیر؟ حدود اختیارات و صلاحیت آنها چیست؟ آیا آنها در برخورد با جرایم مشهود تماشاچی‌اند یا اعلام‌کننده یا دخالت‌کننده؟ آیا در صورت دخالت می‌توانند به ابتکار خود دلایل را حفظ کنند، از شهود بازجویی نمایند و برای ضبط دلیل جرم دست به بازرسی بدنی ساده (اسلحه، چاقو و ...) بزنند؟

آیا فرماندهان نیروی انتظامی که در مراتبی بالاتر از کلانتر پلیس قرار دارند عنوان ضابط دارند و آیا مثلاً فرمانده نیروی انتظامی یک استان یا معاونان او از لحاظ رسیدگی به جرایم تحت تعلیمات و نظارت دادستان یا بازپرس یا رئیس حوزه قضایی یا رئیس دادگاه یا دادرس هستند؟

از دیگر مواردی که به عنوان قاعده حقوقی حاکم بر تحقیقات جنایی مورد مطالعه ما قرار گرفته حدود بازداشت افراد است که برای جلوگیری از شبهه و اختلاط آن با بازداشت قضایی، به آن عنوان «بازداشت پلیسی» داده‌ایم. مدت این بازداشت بر حسب اهمیت جرایم در کشورهای مختلف در نوسان است. چنان‌که، مدت بازداشت بزهکاران حرفه‌ای، خطرناک و اعضای باندهای بین‌المللی و مسلحانه، یا متهمان به ارتکاب جرایم تروریستی و علیه صلح و امنیت ملی در بعضی نظامهای حقوقی بیشتر از جرایم عادی است.

ناگفته نماند که برخی عوامل مؤثر در امر حقوق تحقیقات جنایی را نباید مسکوت گذاشت. یکی از این عوامل، سختی کار مأموران کشف جرم است. از آنجا که این مأموران در پیکار مستمر با بزهکاران و بزهکاری‌اند و مخصوصاً بزهکاران حرفه‌ای به ویژه سارقان مشتری ثابت آنها هستند و قوانین و تصمیمات قضایی راه‌حل‌رایی‌کننده‌ای جهت حل این معضل ارائه نکرده‌اند، احتمالاً بیشتر مأموران از دست چنین بزهکاران حرفه‌ای عاصی و عصبانی‌اند. از سوی دیگر بعضی از مأموران حاضر به قبول محدودیتهای قانونی در انجام وظایف خویش نیستند و ممکن است خود را بالاتر از قانون فرض کنند. در مقابل

مجرمان و متهمان حرفه‌ای نیز به سادگی حاضر به همکاری با آنها جهت کشف جرایم نیستند و این وضعیت موجب تشدید برخورد آنها با یکدیگر شده، همین امر احتمالاً سبب بروز جرایمی از ناحیه خود مأموران (مثلاً ایراد ضرب و جرح و شکنجه برای اخذ اقرار) یا ارتکاب جرایمی دیگر از ناحیه متهمان (معامله اقرار) و انتساب تهمتهای ناروا (ارتشا، هتک حرمت، تجاوز جنسی و ...) می‌شود. بنابراین تعیین قواعد ظریف تحقیقات جنایی و رعایت اصول فنی در تنظیم گزارشها و صورت مجلسها می‌تواند تا حد زیادی از برخورد غیر اصولی بین مجریان قانون و متهمان بکاهد.

یکی دیگر از عوامل مهم و مؤثر در امر تحقیقات جنایی ضرورت تجهیز نیروی انسانی به دانشهای پیشرفته و آموزشهای حقوقی، اخلاقی و اداری ویژه است. چنان که به نظر بعضی از مؤلفان، پلیس جنایی باید حدود چهل خصوصیت را دارا باشد که حوصله و صبر ایوب در تحقیقات، چالاکی و آمادگی بدنی برای دفاع شخصی و یا گرفتن متهم، مجرم و یا جانی خطرناک در حال فرار از آن جمله‌اند. عامل مؤثر دیگر هدایت و نظارت مأموران تحقیقات جنایی و اعمال مدیریت مطلوب با کارایی لازم است و از آنجا که مدیریت خود یک تخصص جداگانه است، غافل ماندن از تأثیرات مدیریت بر امر تحقیقات جنایی موجب وارد آمدن لطمه بر امر تحقیقات می‌شود. تعارض میان دستورهای مدیران فرماندهان، دستورهای قضایی و حکم قوانین نیز از جمله مسائل دخیل در نتیجه کار تحقیقات جنایی است و ما کوشیده‌ایم در حدی که به موضوع حقوق تحقیقات جنایی مربوط می‌شود پاسخ مسائل قابل طرح را ارائه کنیم.

طرح این کتاب مشتمل بر فصول ذیل است:

فصل اول: قانون پلیس را در این فصل و در حد حوصله کتاب اعم از تعاریف، مفاهیم، تحولات و تاریخچه آنها به صورت تاریخی و تطبیقی بحث کرده، روابط پلیس را در امر تحقیقات با دیگر رشته‌های علمی به بحث گذاشته‌ایم.

فصل دوم را به وسایل اطلاعاتی پلیس اختصاص داده‌ایم و درباره مفاهیم و احکام حقوقی شکایات (شکل، محتوا و آثار) و نیز درباره اعلامات (اشخاص مکلف به اعلام، شکل و محتوای اعلامات، مقامات پذیرنده اعلامات، اعتبار و ارزش قضایی اعلامات) بحث کرده‌ایم.

در فصل سوم به مبحث معاینات محلی پرداخته‌ایم و شرایط قانونی معاینه محل، زمان و مکان موضوع معاینه، مقامات صلاحیت‌دار معاینه‌کننده و اقدامات آنها از قبیل عزیمت به محل و صحنه جرم را شرح داده و به توضیح حقوق ناظر بر عملیات معاینه محل، طرز تنظیم صورت‌مجلسها، گزارشها و اوراق تحقیقاتی و ارزش قضایی آنها پرداخته‌ایم. در همین جا صلاحیت اعضای پلیس قضایی را نیز شرح داده‌ایم.

در فصل چهارم، استماع‌ات را تشریح کرده‌ایم و در این مورد درباره اشخاص صلاحیت‌دار استماع‌کننده و استماع‌شوندگان و به ترتیب درباره استماع، نحوه ثبت و ضبط استماع، تکالیف شاهد و مطلع بحث کرده، به موارد همکاری و عدم همکاری آنها در ارائه اطلاعات و ضمانت اجراهای لازم اشاره کرده‌ایم و استماع در حالت جرم مشهود، نیابت قضایی و تحقیقات ابتدایی را از یکدیگر تفکیک کرده، جزء جزء احکام مربوط به آن را نوشته‌ایم.

فصل پنجم کتاب به بازرسی اختصاص داده شده است. در این مقوله مفهوم و مبنای حق بازرسی در نظامات مختلف حقوقی و در حالات مختلف کشف جرم و برحسب اینکه محل بازرسی منزل، باغ و ... باشد و نیز صلاحیت مقامات بازرسی‌کننده و تشریفات بازرسی و ضمانت اجرای عدم رعایت قواعد مربوطه به صورت تطبیقی توضیح داده شده است. بخش مهم بازرسی مربوط به امر بازرسی عناصر مادی و معنوی انسان است که امروز جزء حقوق پیشرفته به شمار می‌آید.

در فصل ششم قواعد حقوقی ضبط و توقیف دلایل و استرداد آنها و تخلف از قواعد شکلی در حالات مختلف تحقیقاتی توضیح داده شده است.

فصل هفتم کتاب مربوط به امر دستگیری است که شامل قواعد کلی، قواعد در حالات تحقیقاتی مختلف و نیز در نظامات مختلف و استخراج موارد مشابهت و اختلاف است.

در فصل هشتم که به بازجویی اختصاص داده شده بازجویی در حالات مختلف تحقیقاتی در کشورهای مختلف بحث و مقایسه شده است. آیین بازجویی از متهم و اصول حاکم بر اقرار از دیدگاههای نظامات مختلف حقوقی موضوع بحث این فصل است و روشهای قانونی، غیرقانونی و درست و نادرست بیان شده است. نقش علوم مادی و طبیعی،

تحولات جدید در امر بازجویی، تنوریهای مهم و قطعنامه‌های بین‌المللی حقوق‌دانان، فلاسفه و نیز آراء دادگاهها و قوانین شرح داده شده است.

بازداشت پلیسی عنوان فصل نهم ماست که در آن از مبانی و مجوز بازداشت پلیسی خواه به طور مستقل یا به دستور مقامات اداری یا قضایی و تخلفات مربوط بحث شده، قلمرو اجرای بازداشت پلیسی در حالات ظن به ارتکاب جرایم تشریح شده است. کیفیت اجرا و مدت بازداشت پلیسی و نیز تصمیمات بازداشت پلیسی و نظارت بر اقدامات مأموران در این موضوع و حقوق متهم از جمله حقوق ناظر بر امور پزشکی - غذایی متهم نیز تحلیل شده است.

دکتر ولی‌الله انصاری